

ПОДІЛЛЯ В РАДЯНСЬКИЙ ЧАС

Олег Мельничук, Сергій Герасимчук

ОСОБЛИВОСТІ БОРОТЬБИ ІЗ СЕЛЯНСЬКИМ ПОВСТАНСЬКИМ РУХОМ НА ПОДІЛЛІ У 1920-1923 РР.

Анотація. У статті на основі аналізу архівних джерел, опублікованих документів та спеціальної літератури висвітлено заходи радянської влади у боротьбі із селянським повстанським рухом на Поділлі, що полягали у залученні на свій бік комітетів незаможних селян.

Ключові слова: більшовики, продрозкладка, антибільшовицький повстанський рух, Поділля, селянство.

Oleh Melnychuk, Serhiy Gerasymchuk

PECULIARITIES OF THE STRUGGLE AGAINST THE PEASANT INSURGENT MOVEMENT IN PODILLA IN 1920-1923.

Abstract. The article, based on the analysis of archival sources, published documents and special literature, highlights the measures of the Soviet authorities in the fight against the peasant insurgent movement in Podilla, which consisted in attracting to their side the committees of poor peasants.

Keywords: Bolsheviks, pro-proliferation, anti-Bolshevik insurgent movement, Podillia, peasantry.

Збір продовольчої розкладки та зростання насилля над українським селом в період «воєнного комунізму» викликали протестну реакцію з боку селян, що з кінця весни 1920 року переросла у масовий антибільшовицький рух, який охопив майже всі губернії України. Одним із регіонів, де цей рух сягнув найбільшого розмаху була територія прикордонної Подільської губернії. За даними Реввоеннаради республіки на Поділлі діяло 25-30 відсотків від загальної кількості повстанських загонів. Враховуючи наростаючу силу повстанського руху, командуючий Київським військовим округом (КВО) в жовтні 1920 року оголосив про запровадження тут військового стану. Це рішення було підтвержене постановою Постійної наради при РНК УСРР по боротьбі з бандитизмом [1, с.17]. Окремі повіти Поділля продовжували залишатися на військовому положенні до літа 1923 р.

Керівництво більшовицької партії, не бажаючи відкрито визнати селянського повстанського руху в Україні, зневажливо визначало його як “куркульський” або “політичний бандитизм”. У цьому визначенні підкреслювалось невизнання повноправного статусу за протиборствующою стороною. Проте, незважаючи на зневажливість в оцінках, серйозність та значний розмах селянського руху викликали неабияку стурбованість правлячого режиму. В зв'язку з цим 6 грудня

1920 року голова російського уряду підписав постанову РПО про надзвичайні заходи щодо придушення в Україні селянських повстань. В документі зазначалось, що "очищення України від бандитизму є питанням життя і смерті для радянської України і питанням надзвичайної ваги для всієї радянської Федерації та її міжнародного становища"[2, с.37].

До боротьби з повстанцями уряд поставився як до серйозної військової компанії. Проти селянських загонів були виставлені найбільш боєздатні частини Червоної армії. Зокрема, в Подільську губернію було перекинуто корпус червоного козацтва на чолі з В.М. Примаковим. Крім того, за наказом Подільського губчека від 14 січня 1921 року в повіті Поділля додатково направлялись такі військові сили: Вінницький повіт - полк кавалерії, Могилівський- роту 70 кавбригади, Літинський- полк кавалерії, Ново-Ушицький- ескадрон 60 кавалерійського полку [3, арк. 49,59]. В травні 1922 р. для боротьби з повстанськими загонами в Подільську губернію прибула окрема кавалерійська бригада Г.І. Котовського і 9-та кавалерійська дивізія [4, с.288].

Складність боротьби з повстанцями для регулярних частин ЧА полягала в тому, що повстанці знаходили підтримку і симпатію з боку місцевих жителів. Це проявлялось у переховуванні від переслідування, наданні продовольчої допомоги, забезпеченні транспортом та фуражем. Не бажаючи визнати справжніх причин повстанського руху, радянське керівництво все ж розуміло, що перемоги невдоволене селянство і утвердитися на селі воно зможе лише за умови політичного розшарування його мешканців. Тому в резолюції V конференції КП(б)У (листопад 1920 р.) "Бандитизм і боротьба з ним" підкреслювалось, що "основною умовою ліквідації бандитизму на Україні є залучення до боротьби неможливих елементів села, на основі продовження і поглиблення політики розшарування села [5, с.114].

Така ж думка була висловлена в " Короткій інструкції по боротьбі з бандитизмом", затвердженій Х.Г. Раковським, М.В. Фрунзе та В.М. Молотовим у грудні 1920 року . В пункті 51 цієї інструкції зазначалось: "Тільки при наявності твердої опори в селі у вигляді комнезамов, що приставляють себе всьому іншому заможньому селянству і перш за все куркульству, радянська влада не тільки зможе бути завжди наготові на випадок антирадянських виступів , але й зможе приступити до викорінення бандитизму в цілому" [6, с.7].

Для залучення комнезамів до боротьби з повстанським рухом на засіданні Раднаркому УРСР 23 січня 1921 року було вирішено доручити Політнаradі при командуючому військовими силами розробити план спільних дій, в якому були б визначені конкретні завдання для організації КНС. Одночасно постановою РНК від 29 січня всі військові і цивільні органи зобов'язувались всебічно сприяти процесу розшарування села " шляхом збільшення кількості комнезамів для політико-економічного розкладу куркульства, що живить бандитизм." [7, арк.4].

На Поділлі залучення комнезамів до боротьби з повстанцями вже з початком 1921 року дало перші результати. В протоколі губнаради по боротьбі з бандитизмом від 18 січня 1921 р. вказувалось на

політичний розкол в повстанському русі. Наслідком цього слугували вбивства членів комнезамів [8, арк.52].

Найпершим завданням, поставленим перед організаціями сільської бідноти, було інформування радянських органів про осіб причетних до антибільшовицького руху. Для стимулювання організацій КНС до видачі повстанців, згідно з інструкцією Київського військового округу від 31 травня 1921 року, в їх розпорядження передавалась половина конфіскованого майна учасників повстанського руху. При цьому таємність повідомлень з боку комнезамів дотримувалась повністю. Якщо ж незаможні ризикували виступити відкрито, то для заохочення їм видавали все конфісковане майно. На Поділлі, через особливу загрозу селянських повстань для підтримки та преміювання членів КНС, що брали участь у боротьбі з повстанцями за рішенням губвоеннаради у вересні 1921 року був створений навіть спеціальний натурфонд [9, арк.23].

Такі заходи були розроблені з чітким врахуванням психології незаможного селянина. Особиста заздрість бідноти до господарів, а також матеріальна зацікавленість робили свою справу. Прагнучи збагатитись за рахунок конфіскованого майна, комнезамівці в багатьох випадках безпідставно обвинувачували заможних селян у зв'язках з повстанцями. Про це неодноразово повідомлялось на засіданнях Подільської губвоеннаради. Проте радянськими органами такі дії розцінювались позитивно, оскільки сприяли політичному розшаруванню села.

На основі попередніх агентурних даних, зібраних на місцях комнезамами базувались інститути відповідальних та заручників. Згідно інструкції КВО головною метою створення таких інститутів було внесення ворожнечі і розшарування серед селян. Тому категорично заборонялось брати заручниками та відповідальними малозаможних селян, хоча й підозрілих у зв'язках з повстанцями [3, арк.109-110]. Залучення комітетів незаможних селян як інформаторів мало цілком конкретну мету. Вона була чітко сформульована в телеграмі Раднаркому УСРР, що надійшла у Вінницю 5 серпня 1922 року. В ній зазначалось : “На селі потрібно створити такі умови, коли бандити і відповідальні будуть боятись доносів з боку незаможних. Останні ж будуть зацікавлені у видачі тих чи інших.” [10, арк.34].

Крім агентурної роботи радянська влада прагнула залучити комнезамів у боротьбу з повстанським рухом - шляхом створення військових загонів із незаможників. Так, V з'їзд Рад(березень 1921 р.) оголосив боротьбу з повстанцями “військовим фронтом” і закликав КНС України до створення збройних загонів. Відповідно до цього на засіданні Губвоеннаради Поділля 16 березня 1921 року було дане розпорядження повітовим нарадам про прийняття найрішучіших заходів щодо організації загонів комнезамів у волостях. озброєння таких загонів покладалось цілком на організації КНС. Повітовим военнарадам дозволялась лише видача незначної кількості патронів. Спорядження та екіпіровку загонів рекомендувалось здійснювати за рахунок заможних верств села [8, арк.27].

Однак на Поділлі, через значний розмах повстанського руху, радянські органи не досягли помітних успіхів в справі формування загонів із комнезамів. В розвідданих особливого відділу по боротьбі з бандитизмом при Подільському губчека станом на 15 квітня 1921 р. вербування в добровольчий полк із комнезамів було визнано безрезультатним [8, арк.134].

Після першої Всеукраїнської наради КП(б)У 1 червня 1921 року ВУЦВК видав дві постанови, що визначали новий порядок організації, постачання і підпорядкування загонів незаможних селян. Перша постанова стосувалась повітових і губернських загонів, друга - волосних і сільських загонів революційної самооборони. Формування загонів покладалось на губернські та повітові наради по боротьбі з бандитизмом. До їх складу дозволялось включати членів КНС і демобілізованих червоноармійців від 18 до 40 років, політична активність яких не викликала сумніву з боку місцевих партосередків. Питання про створення загонів із членів КНС на Поділлі розглядалось на першому губернському з'їзді Рад (липень 1921 р.), який розробивши конкретні форми участі КНС Поділля в боротьбі з повстанським рухом, дав наказ губвоеннаradі про створення кавалерійського полку із комнезамів. План організації полку був розроблений В.М. Примаковим разом з головою подільського губвиконкому і затверджений 28 липня 1921 року [9, арк.1-2]. Згідно наказу Подільської губернської военнаради від 30 липня цей полк іменувався першим подільським добровольчим кавалерійським полком незаможного селянства з штабом у місті Вінниці. Всім повітовим военнарадам під особисту відповідальність наказувалось в семиденний термін оголосити про прийом добровольців. З приводу цього була випущена спеціальна відозва подільського губвиконкому до незаможних селян Поділля.

Якщо полк називався добровольчим, то методи, якими формували його особовий склад, добровільними назвати не можна. Так, наказом Ольгопільського ревкому від 9 серпня 1921 року головам волосних КНС надавався п'ятиденний термін для доставки "добровольців" в Ольгопіль. "Халатне відношення" при цьому розглядалось як небажання допомогти радянській владі [12, арк.72]. Таким же чином волкомнезам вимагав "добровольців" від голів сільських комнезамів. Зокрема, в розпорядженні голови КНС села Гонорівки Тульчинської округи зазначалось: "Вдруге наказую вислати у волкомнезам на 24 серпня 5 чоловік добровольців. За невиконання наказу будете як за саботаж передані суду ревтрибуналу." [12, арк.74].

Однак навіть примусові заходи не забезпечували успіхів у формуванні на Поділлі військових підрозділів із комнезамів. В грудні 1921 р. голова Подільської губвоеннаради повідомляв у Харків, що такий загін чисельністю 33 чоловіки є лише в Кам'янецькому повіті, в усіх інших знаходяться у стадії формування. Аналогічна ситуація спостерігається і з організацією волосних та сільських загонів самооборони, які підпорядковувались органам місцевої міліції. В Подільській губернії на серпень 1921 р. такі загони існували лише в деяких волостях Брацлавського, Ольгопільського та Проскурівського повітів. Невдовзі загони самооборони із членів КНС, які не відігравали

помітної ролі, за рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 16 серпня 1921 року були реорганізовані і включені в штат міліції [2, с.124]. На Поділлі така реорганізація відбулась згідно рішення губвоеннаради у вересні 1921 р. [9, арк.6].

Крім організації військових загонів із комнезамів у повітах губернії, де повстанський рух досягав значних розмірів, радянські та партійні органи проводили примусову мобілізацію членів КНС для проведення військових операцій проти повсталих. Так, в листопаді 1921 р. Ольгопільський повітовий комітет проголосив про десятипроцентну мобілізацію усіх членів КНС [12, арк.145]. За неповними даними в різні періоди для боротьби з повстанцями на Поділлі було залучено 2.5 тис. членів КНС [13, с.38].

Учасники антибільшовицьких повстань усвідомлювали небезпеку, викликану антиселянським характером дій комнезамів. У своїх відозвах вони називали членів КНС своїми "внутрішніми кровопийцями" і закликали до боротьби з ними. Тільки по зібраних даних на 1924 р. по Подільській губернії було вбито 23 голови комнезамів та 71 член КНС, здійснено підпали 468 хат членів організованої бідноти [14, арк.51].

Випадки вбивства чи підпалів членів комнезамів використовувались владою для посилення терору проти повстанців. В телеграмі Реввоеннаради від 30 травня 1921 р. повідомлялось, що жоден випадок вбивства чи поранення членів КНС не повинен проходити безнаказано. В таких випадках пропонувалось розстрілювати подвійне число відповідальних за проведеним між ними жеребкуванням. Якщо ж вбивство відбувалось за межами населених пунктів, то відповідальність несли заручники із сусідніх поселень [3, арк.158].

Таким чином, не визнаючи офіційно загальноселянського характеру повстанського руху, більшовики застосували всі наявні сили й засоби для його придушення. Основною метою залучення комнезамів до боротьби з повстанцями було внесення розколу між учасниками антибільшовицького опору, шляхом політичного розшарування села. Найповніше ця необхідність виявилась на Поділлі, де селянський рух сягнув найбільшого розмаху. Намагання радянської влади придушити селянський опір за допомогою сільської бідноти виливалось по суті у громадянську війну на селі. Спровокована більшовиками війна, в якій нерідко по обидві сторони барикад проливалась селянська кров, стала однією з найбільших трагедій в житті подільського селянина.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Сборник секретных приказов войскам Киевского военного округа. К.,1921.
2. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921- 1923 рр. Х.,1971.
- 3.ДАВіО. Ф.Р-925, оп.8, спр.56.
4. Трифонов И.Я. Классы и классовая борьба в СССР в начале НЭП. (1921-1923 гг.). Л., 1964.

5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В двох томах. Т.1. 1918-1941. К.: Політвидав України, 1976. 1007 с.
  6. Краткая инструкция по борьбе с бандитизмом на Украине. Харьков, 1920. 8 с.
  7. ЦДАВО України. Ф.2, оп.2, спр.157.
  8. ДАВіО. Ф.Р-925, оп.8, спр.5.
  9. ДАВіО. Ф.Р-925, оп.8, спр.19.
  10. ДАВіО. Ф.Р-1901, оп.8, спр.7.
  11. ДАВіО. Ф.П - 1, оп. 1, спр. 380.
  12. ДАВіО. Ф.Р - 2041, оп. 1, спр. 93.
  13. Алещенко М.І. Участь комітетів незаможних селян в боротьбі з бандитизмом на Поділлі (1920-1922рр) // Тези 7 Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам-Под., 1987.
  14. ДАВіО. Ф.Р - 1901, оп. 1, спр. 40.
- *ДАВО. - Ф.Р - 925, оп. 8, спр. 56, арк. 158.

Максим Мельничук, Віталій Григоришин

ОРГАНИ РОБІТНИЧОЇ МЕДИЦИНИ В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ПОДІЛЛІ В 1920-Х РР.

Анотація. У статті, на основі джерел та літератури, висвітлено порядок забезпечення медичною допомогою найманих працівників на Поділлі у 1920 -ті рр., що здійснювався через систему соціального страхування. Відзначено, що створення та діяльність підвідділів страхової медицини (робмедів) на місцях позитивно позначилося на якості медичного забезпечення робітників та службовців. Однак, із згортанням непу та взяттям курсу на модернізацію промисловості, влада зосередила усі важелі контролю за наданням медичної допомоги в руках органів охорони здоров'я, проголосивши про ліквідацію відділів страхової медицини на місцях.

Ключові слова: медична допомога, нова економічна політика, робітнича медицина, робітники та службовці, соціальне страхування.

Maxym Melnychuk, Vitaliy Gryhoryshyn

THE WORKER HEALTH SERVICES IN THE HEALTHCARE SYSTEM OF PODILLIA IN THE 1920S

Abstract. The article, based on sources and literature, highlights the organization of medical care for hired workers in Podillia during the 1920s, which was provided through the social insurance system. It is noted that the establishment and operation of insurance medicine subunits (robmedy) at the local level positively impacted the quality of medical services for workers and employees. However, with the winding down of the New Economic Policy (NEP) and the shift towards industrial modernization, the government centralized control over the provision of medical care within the hands of health authorities, announcing the liquidation of local insurance